

Morten Ramstad

Perler og mennesker 4000 f.Kr.

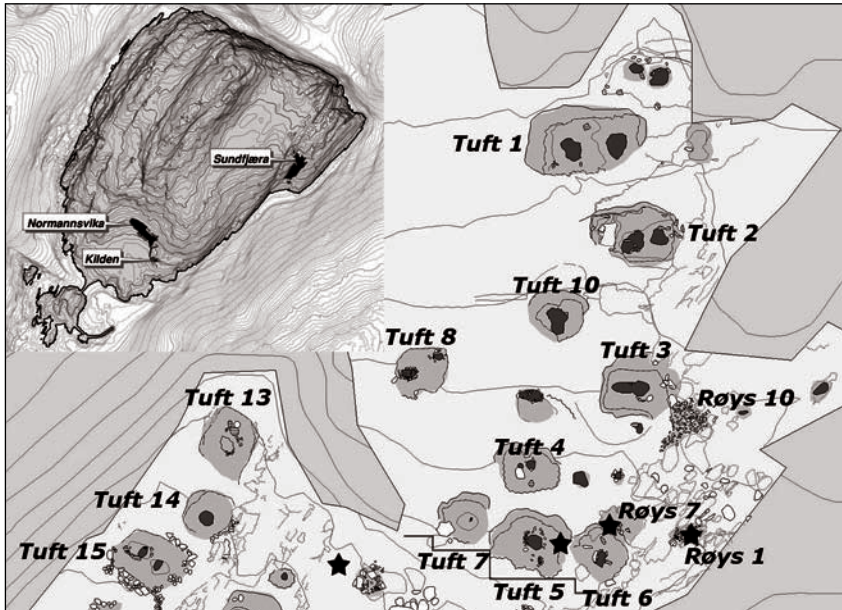
Om miljøet rundt ravfunnene fra Finnmarks steinalder

Ravgjenstander fra steinalderen er en sjeldenhet i Norge og de få gjenstander som er funnet har kommet for en dag i de sørlige deler av landet. Ravfunnene har blitt tillagt stor betydning og ansett som indikatorer på dyptgående sosiale endringer, knyttet til etableringen av distribusjonsnettverk for prestisjevarer og en utvikling mot mer stratifiserte samfunn. Rav, sammen med øvrige importvarer som økser, sigder og dolker av flint, har vært satt i sammenheng med en neolittisk livsstil og økonomi. At de ”neolittiske importgjenstander” manglet lengst nord i Skandinavia kunne forstås med bakgrunn i at disse landskapene befant seg over den økologiske grensen for en neolittisk økonomi. I 1955 ble det imidlertid funnet en skiveformet ravperle i en steinaldertuft i Hasvik på Sørøya (Simonsen 1956:83). Det påfølgende året dukket to fragmenter av slipt rav opp under gravinger av en mødding i Barsnes i Nesseby på sørsiden av Varangerfjorden (Simonsen 1961:211). Vel 15 år senere ble det nok en gang funnet rav på Sørøya, denne gangen en tønneformet perle under utgravinger i Ytre Hellefjord (Simonsen 1975:171).

Konteksten til disse nordlige ravfunnene var udiskutabelt steinalder. De to fra Sørøya ble funnet inne i hustufter mens den fra Varanger ble funnet i en mødding. Med utgangspunkt i funn av skifergjenstander i samtlige av kontekstene argumenterte Povl Simonsen for at dette ravet kunne dateres til fase II av yngre steinalder; samtidig med stridsøkskulturene og de senneolittiske kompleksene i Sør-Skandinavia (Simonsen 1956, 1975). Simonsen utviklet en modell hvor rav, sammen med flintgjenstander, ble brakt nordover via profesjonelle handelsmenn. I korte drag så Simonsen for seg at jordbruket spredde seg nordover i to sekvenser, en i det 3. årtusen før Kristus, og en i midten av eldre bronsealder. Karakteristisk for begge innvandringene var at de ikke nådde lengre nord enn Sør-Troms. Det var disse ekspansive bøndene som brakte med seg flint og ravgjenstander og det var herfra handelsmenn reiste videre nordover for å bytte til seg ulike sett av varer (se Andreassen 1985:70-71).

Fra slutten av 70-tallet ble det mer stille omkring de nordlige ravfunnene. Samtidig ble det fortolkningsmessige rammeverket utsatt for kraftig kritikk (Helskog 1983; Andreassen 1985; Olsen 1994). Det ble påpekt at hele modellen baserte seg på postulatet om kulturspredningens sør – nordgående akse. I stedet for å basere kronologier på diffusjon og migrasjon vektla en betydningen av indre utvikling. Det var ikke lengre behov for sørskandinaviske importfunn for å etablere lokale kronologier (Helskog 1974, 1980). En følge av dette var at ravfunnene samt de øvrige sørlige importfunnene mistet sin rolle i fortolkningen av steinalderen lengst nord.

Utgangspunktet for de følgende drøftinger vil være funn av rav under Tromsø Museums arkeologiske undersøkelser i 2001 og 2002 på Melkøya utenfor Hammerfest (Fig. 1) (Ramstad *et al.* 2005). I tillegg presenteres øvrige ravfunn gjort de siste 20 årene i Finnmark, hvoretter de eldre funnene gjennomgås på nytt. Utover den lokale nordskandinaviske sammenhengen kommer jeg til å drøfte den overregionale konteksten disse funnene skal forstås innenfor.

Figur 1. Sundfjæra med hustufter og strukturer. Melkøya og utgravningsfelter innfelt øverst til høyre, funnsteder med rav er merket med ★. Satt sammen etter kart av A.R. Niemi, Tromsø Museum, Universitetet i Tromsø.

Tilbake til gjenstanden

Norsk steinalderrav og øvrige neolitiske importfunn er alltid betraktet som indikatorer, eller bevis, på noe annet og viktigere enn seg selv (Olsen 2003:87), slik som endringer innen økonomi, ideologi, språk og samfunn. En slik betraktningssvinkel ser også ut til å gjelde for steinalderrav generelt i Skandinavia og på kontinentet (Shennan 1982). Basert på ulike argumenter vedrørende ravperlenes funksjonelle, sosioøkonomiske og symbolske mening blir det i andre hoveddel av artikkelen argumentert for at aspekter ved ravperlene i *seg selv* kan bidra til en dypere og mer balansert forståelse av sosiale prosesser i steinalderen. Et slikt perspektiv åpner også for analyser av de komplekse og intime samspill som eksisterer mellom mennesker, materiell kultur og sted.

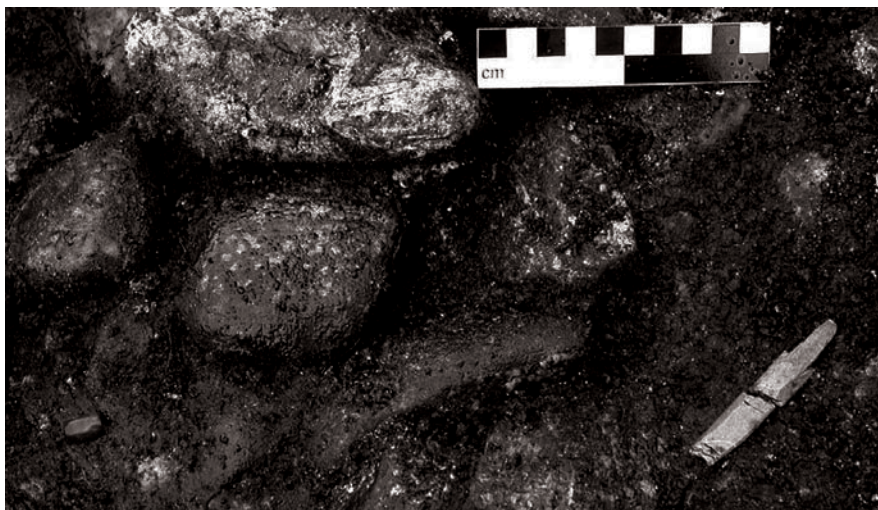
Ravfunnene fra Melkøya

Under utgravninger av ei tuft (*tuft nr 4*) i Normannsvika i 2001 ble det i et ildsted funnet 4 fragmenter av brent rav. Ildstedet ble senere datert til 4643 ± 58 BP. Ved undersøkelsene året etter ble det funnet fire kontekster med rav i Sundfjæra på den andre siden av den 1 km² store øya (Fig. 1). I en 1x2 m lang bergsprekk, kalt *struktur 1*, ble det funnet 7 ravperler (skiver og tønneformede perler) og ett ornert dråpeformet anheng (Fig. 2). Bergsprekken var fylt med en

Figur 2. Ravperler og ornert anheng fra struktur 1, Sundfjæra, her satt sammen til et smykke. Foto: A. Igçagıç, Tromsø Museum, Universitetet i Tromsø.

blanding av skjørbrente stein og rullestein slik at denne i steinalderen har framstått som ei lav røys. Konteksten ble siden datert til 4986 ± 51 BP. I utkanten av en annen lav røys, *struktur 7*, bestående av skjørbrente stein, blandet med noen større blokker og rullestein, ble det funnet ei avlang tønneformet perle (Fig. 8). Røysa lå tett inntil tufter datert til overgangen mellom det 5. og 4.-årtusen f.Kr. To radiologiske dateringer fra fyllmassene i selve røysa gav dateringene 4932 ± 43 BP og 4949 ± 42 BP, mens torvlaget under røysa ble datert til 5829 ± 58 BP.

Figur 3. Ravperle og skiferspiss in situ, tuft 5, Sundfjæra. Foto: Melkøyaprosjektet, Tromsø Museum, Universitetet i Tromsø.

En liten tønneformet perle ble funnet høyt i veggvollen til *tuft* 5 (Fig. 3). Det finnes ingen direkte datering av konteksten, men tre ^{14}C -prøver fra ildsted og gulv ga resultatene 4905 ± 58 , 4998 ± 49 BP og 5187 ± 69 BP. Bakkeskråningen under den samme tufta, samt to nærliggende tufter, var fylt opp med skjørbrønt stein som en følge av ildstedsaktiviteten i tuftene. I nedre del av dette møddingområdet ble det funnet et lite fragment av en noe atypisk ”knappformet perle” (Fig. 4). Det er ingen direkte dateringer fra funnkonteksten, men en datering fra selve utkastområdet gav 5016 ± 41 BP.

Figur 4. Ravknapp fra Sundfjæra, Melkøya og Karlebotnbakken, Nesseby. Foto: A. Igccagic, Tromsø Museum, Universitetet i Tromsø.

Med utgangspunkt i resultatene på Melkøya foretok jeg en ny gjennomgang av de øvrige ravfunnene i Finmark. Utover de 3 som Simonsen drøfter er det i ettertid kommet til 2 nye funn. Disse presenteres først, deretter tar jeg opp Simonsens funn til en ny vurdering. Før dette skal jeg imidlertid gå noe nærmere inn på konteksten til funnene fra Melkøya.

Graver?

Jeg har tidligere argumentert for at flere av ravkontekstene på Melkøya kan representere graver (Ramstad 2002, 2003). Noen av hovedargumentene gjengis her. I Varanger-området er bevaringsforholdene for bein langt bedre enn på Melkøya og i Vest-Finnmark ellers. Her er det dokumentert et stort antall sikre graver fra yngre steinalder og det er påvist stor variasjon i gravskikken. Gravene ligger stort sett inne på boplassen eller i nærhet av boplassområdene, og viser til klare strukturelle relasjoner mellom forfedre og de levende. Fra møddingene er det kjent både hele skjeletter og spredte menneskebein. Det er også dokumentert gravlegginger og bein i hustuffer. I tillegg er det kjent lave gravrøyser, 20-50 cm høye og 3-5 m i diameter. I sentrum av røysene ligger som regel et gravkammer. Kammeret kan enten være over den eldre markoverflaten eller gravd ned i bakken. Gravene er stort sett relativt enkelt utstyrt, men

det er deponert både gjenstander av bein og stein, samt avslagsmateriale (Simonsen 1975; Schanche 1994; Olsen 1994; Henriksen 2003).

Hvordan stemmer så disse trekkene med funnkontekstene for rav i Sundfjæra? *Struktur 1 og 7* har tilsvarende form, størrelse og plassering som gravrøysene i Varanger. Også konstruksjonstrekk ved røysene kan indikere at dette er graver. I midten av *struktur 1* ble det dokumentert ei flat helle. Utover perlene ble det ikke gjort andre gjenstandsfunn, men det ble funnet tre små, fine glatte rullesteiner ("kosesteiner") som kan ha blitt plassert her med hensikt. I bunnen av *struktur 7* ble det dokumentert en sirkulær struktur av større rullestein samt flate heller. Ei kantsatt helle ble også funnet like ved perlen som lå i veggvollen i *tuft 5*. Like ved perlen lå en flekke av chert og en fragmentert tangepil av blå skifer (Fig. 3). Det er i denne sammenhengen interessant å merke seg at nettopp spisser og steinavfall er de vanligste gjenstandskategorier i gravene fra Varanger (Henriksen 2003:29-30).

Fra begge røysene ble det tatt ut et større antall jordprøver til kjemiske analyser. Analysene er fremdeles under bearbeiding, men de foreløpige resultatene av fosfatinhold (både uorganiske og organiske nivåer) samt sporelementanalyser synes imidlertid å indikere at disse kontekstene representerer graver (*pers med* Johan Linderholm).

Karlebotnbakken, Nesseby

Under ettergraving av en ødelagt gressbakkentuft i 1985-86 ble det funnet et særdeles rikt og variert beinmateriale som inkluderte knapper, spillebrikker, to menneskefigurer i bein og en kobberdolk som trolig representerer et av de eldste metallfunn i Norge (Schanche 1989). Ved en ny gjennomgang av deler av funnmaterialet viste det seg at en av beinknappene egentlig var av rav (Fig. 4). Ravknappen ble funnet på bunnen av møddingen utenfor tufta (rapport i top.ark., Tromsø Museum). En trekullprøve daterer dette bunnlaget til 4480 ± 90 BP. To ^{14}C -dateringer fra selve tufta gav 3390 ± 110 BP og 3640 ± 140 BP. Dette kan indikere at ravet er deponert på et tidligere tidspunkt enn de øvrige funnene. Det skal likevel tas et visst forbehold vedrørende aldersforskjellen mellom tufta og møddingen da trekullprøven fra sistnevnte er av furu mens de to fra tufta begge er av bjørk.

Magerøy, Nordkapp

Her ble det i 1992 gravet to tufter, kalt 3a og 3b. De delte felles veggvoll og det var stratigrafisk kontakt mellom tuftene (Thommessen 1994:76-79). Høyt i veggvollen til tuft 3a ble det i lag 2 funnet ei tønneformet ravperle i to deler (Fig. 5). I det samme laget som ravperlen ble det funnet en pil, et spyd og en kniv av skifer. En datering fra lag 4 delvis under ildstedet i tufta

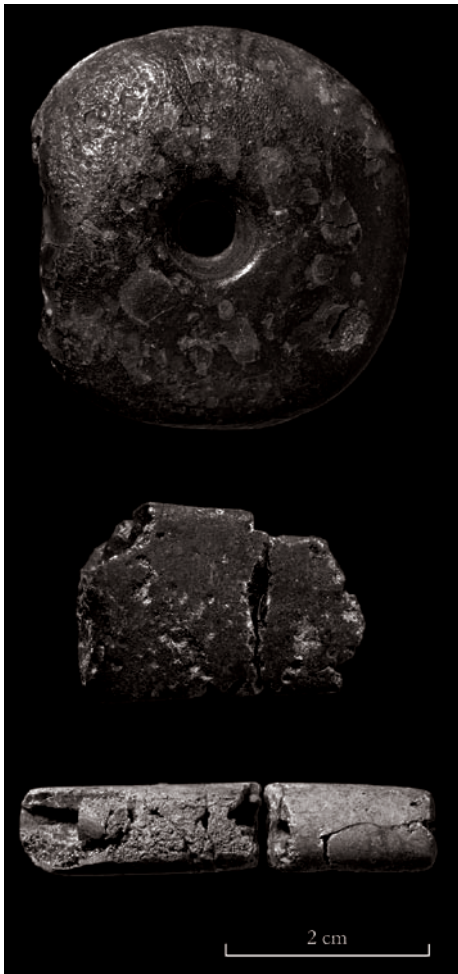

Figur 5. "Verdens" nordligste ravfunn, tønneformet perle fra steinaldertuft på Magerøy, Nordkapp. Foto: A. Igçagic, Tromsø Museum, Universitetet i Tromsø.

gav 5670 ± 170 BP (lag 4). Det ble tatt ut ei prøve fra et høyere nivå, overgangen mellom lag 1-2, i nabotufta som ble datert til 5280 ± 230 BP (Thommessen 1994). Basert på lagrelasjonen og det øvrige funnmaterialet i konteksten er den yngste dateringen mest sannsynlig. Som det fremgår senere i artikkelen må den eldste dateringen også avvises fordi den er eldre enn den tidligste tidligste av tønneformede ravperler i Baltikum og Sør-Skandinavia.

Nordlige ravfunn: Oppsummering og datering

Jeg har vært inne på at Povl Simonsen plasserte ravfunnene fra Hasvik, Barsnes og Hellefjord i fase II av yngre steinalder (Fig. 6). Nyere data rokker ikke ved hovedtrekkene i Simonsens typologiske rammeverk, men basert på ^{14}C -dateringer er fasene trukket bakover i tid (se Helsing 1974, 1980; Olsen 1994:52). Etter Slettnes-prosjektet dateres fase II nå til 4000-3300 f.Kr (Hesjedal *et al.* 1996). En ny gjennomgang av deler av det øvrige funnmaterialet fra disse tuftene bekrefter i all hovedsak plasseringen av disse til fase II i det reviderte kronologiske rammeverket. I forbindelse med Reidun Laura Andreassens magistergradsavhandling ble det dessuten sendt inn flere trekullprøver fra Simonsens utgravninger i Hellefjord, derav en fra

Figur 6. Fra topp til bunn, skiveformet perle fra Hasvik, fragment av anheng fra Barsnes og rørformet perle fra Ytre Hellefjord. Foto: A. Igccagjic, Tromsø Museum, Universitetet i Tromsø.

tufta med den tønneformede perlen. Resultatet av dateringen var 4950±200 BP (Andreassen 1985:85-87). Dermed er det tilsynelatende en overraskende god overensstemmelse i dateringen mellom ravfunnene fra Finnmark (Fig. 7).

Sted	Treart	Lab.nr.	Ukalibrert	Kalibrert 2.sigma
Melkøya, Sundfjæra RF	bjørk	WK.11966	5016±41	3950-3700
Melkøya, Sundfjæra Tuft 5/36	bjørk	WK.12037	5187±69	4230-3790
Melkøya, Sundfjæra Tuft 5	bjørk	WK.12028	4998±49	3950-3660
Melkøya, Sundfjæra Tuft 5/36	bjørk	WK.12044	4905±58	3910-3530
Melkøya, Sundfjæra Str 7	bjørk	WK.12023	4949±42	3910-3640
Melkøya, Sundfjæra Str 7	bjørk	WK.12021	4933±43	3800-3640
Melkøya, Sundfjæra SM Str 1	bjørk	WK.12022	4986±51	3950-3650
Melkøya, Normannsvika Tuft 4	bjørk	WK.10766	4643±58	3650-3100
Sørøya, Ytre Hellefjord hus 31	bjørk	T.4339	4950±210	4400-3100
Magerøya, Fatima, Tuft 3b	mangler	Beta 59878	5280±230	4650-3600
Nesseby, Karlebotnbakken	furu	Df.7743	4480±90	3400-2900

Figur 7. Daterte trekullprøver fra kontekster med steinaderrav i Finnmark (alle dateringer fra Melkøya kalibrert etter OxCal v.3.5 versjon 2000, de øvrige Oxcal 2.10, versjon 2005).

Samtlige av ravfunnene fra Sundfjæra faller innenfor tidsrommet 5100-4900 BP med ett sigma standardavvik (Fig. 7). Til det samme tidsrommet kan også den skiveformede ravperlen fra Ytre Hellefjord og den tønneformede perlen fra Magerøy plasseres. Fragmentene fra Normannsvika er noe senere og knytter seg til andre halvdel av fase II, mens knappen fra Karlebotnbakken dateres til den etterfølgende fasen av yngre steinalder. Kopperdolken og den øvrige kulturhistoriske konteksten til denne gressbakkentufta tilsier at ravknappen herfra skal relateres til et annet, og senere sosiokulturelt scenario enn de øvrige ravfunnene fra Finnmark. Hvilke sammenhenger er det så mulig å knytte mellom ravfunnene fra Finnmark og andre steinalderfunn med rav i Nord-Europa?

Steinalderrav i Norge

De eldste ravfunnene i Sør-Norge kommer fra en dysse på Holtnes i Hurum datert til begynnelsen av mellomneolitikum (MN) (3300-2400 f. Kr) i det lokale typologiske rammeverket (Østmo 1985). Det er også dokumentert rav fra siste halvdel av MN (Østmo 1984). De fleste ravfunnene dateres imidlertid til slutten av yngre steinalder og overgangen til bronsealderen (2400-1750 f.Kr.) (Gjessing 1945; Mandt 1988, 1991; Lødøen 1993; Kleiva 1996; Holberg 2000). Ravfunnene knyttes både til områdene lengst sør i Baltikum (gamle Øst-Prøyen) (Brøgger 1909; Bjørn 1921) og Jylland (Østmo 1985; Holberg 2000). Den kulturhistoriske konteksten og det sosioøkonomiske rammeverket de fortolkes innenfor er tidlige jordbrukskulturer eller kontakt med slike.

Den vanligste funnkategorien er ravknapper. Særlig knapper med v-boring tillegges stor fortolkningsmessig betydning. Disse dateres til overgangen mellom mellomneolitikum og senneolitikum (2400-1750 f.Kr.) og relateres til de vesteuropeiske klokkebegeer- kompleksene (Østmo 1984; Holberg 2000). Det skal imidlertid vises til at "knapper" med v-boring er blant de vanligste funnkategorier i de baltiske landene, Vest-Russland og Finland, og at de her allerede opptrer fra begynnelsen av det 4. årtusen (Pesonen 1997; Loze 2001; Oshibkina 2001;

Zagorska 2001; Zimina 2001). Basert på en rekke gravfunn vet en at de ikke har hatt funksjon som knapper, men inngått som perler i smykker og som et ledd i øvrig draktutsmykking.

Steinalderrav i Sør-Skandinavia og Baltikum

Rav er vanligst, og formvariasjonene størst, i områdene nær de naturlige ravavsetningene i Baltikum og Jylland. I traktbeckerkulturens kjerneområder i Skåne og Danmark inngår dobbelteggede økser, tønneformede perler og dråpeformede anheng som inventar i gravfunn og offerkontekster (Larsson 2001; Taffinder 2001). Som allerede nevnt er enkelte av disse fra begynnelsen av MN spredd så langt nord som Sør-Norge. Enkelte funn er også kjent fra gropkeramiske kontekster i Midt-Sverige og Gotland (Larje & Johansson 1997; Larsson & Olsson 1997).

I Baltikum dateres rav fra 4000 f.Kr. og fremover (tilsvarende startpunktet for MN i de lokale rammeverkene) (Zagorska 1997:439; Zagorska & Lõugas 2000; Loze 2001; Rimatienė 2001). Rav finnes i en rekke ulike utforminger, men knapper, skiver, tønneformede perler og trapesoide og ovale anheng er vanligst. Foruten det store ornerte dråpeformede stykke fra Struktur 1 i Sundfjæra på Melkøya er alle de øvrige formene fra Finnmark av vanlige typer.

Det ser ut til å ha vært en viss grad av standardisert produksjon. Den tekniske fremstillingen av enkelte perletyper, slik som drilling av lange tønneformede perler krever en svært høy grad av presisjon og har trolig vært fremstilt av eksperter. Det er i denne sammenhengen verd å merke seg at det er kjent flere verkstedsplasser for framstilling av ravgjenstander (Bērziņš 2003). Ravet har hatt en vid distribusjon fra disse verkstedsplassene, og inngår i grav- og offerkontekster fra Polen i sørøst og opp mot Kvitsjøen og Finland i nord (Oshibkina 2001; Zagorska 2001).

Steinalderrav i Finland og Nord-Sverige

I sørlige og midtre deler av Finland introduseres rav i et relativt stort antall fra og med inngangen til stil II, typisk kamkeramikk (Nunez & Okkonen 2005). Stil II dateres til 4000-3600 f.Kr. (Pesonen 2002:31). Ravfunnene opptrer i ulike kontekster, men mange er funnet i graver (Torvinen 1978; Pesonen 1997; Halinen 1999:173-175). Vanligst i gravene er knapper og anheng. Tilsvarende som i Vest-Russland og Baltikum er det i Finland kjent graver med dødemasker der skiveformede ringer er plassert over den avdødes øyne. Ringen fra Hasvik er av samme type (Fig. 6).

Rav er mer sjelden jo lengre nord en kommer. Det eneste funnet nord for polarsirkelen er en knapp fra Kittilä i Lappland. I hele Nord-Sverige er det kun kjent ett ravfunn, fra Lilleberget i Nordbotten. Her ble det funnet en rørformet ravperle i en boplassgrav. Like utenfor graven ble det funnet et mindre slipt ravstykke og det som omtales som et "krumkniv-formet" stykke (Baudou 1995:69-71; Färjæ & Wikström 1997). Basert på det øvrige materialet omtales boplassen som kamkeramisk. Typologisk tilhører den stil II. Dette bekreftes gjennom fire ¹⁴C-dateringer som avgrensner brukstiden til 4080-3783 f.Kr (Halen 1994:171).

Overregionale nettverk

Ravfunnenes distribusjon indikerer at likeartede prosesser skjer over svært store områder rundt 4000 f.Kr. Det er nærliggende å se spredningen av eksotiske objekter i relasjon til nettverk som etableres på en annen måte enn tidligere mellom samfunnene i nordlige deler av Skandinavia, Baltikum og Vest-Russland. Denne økningen er en sterk indikasjon på nære samhandlingsprosesser mellom befolkninger i ulike regioner. Det er rimelig å anta at utveksling av ravsmykkene skapte bånd og forpliktelser og dermed også dypere integrasjon og felleskap mellom ulike samfunn i Nordområdene.

Egenskaper ved perler og smykker

Hvilke egenskaper er det så ved ravperlene som gjør at nettopp de er så velegnede medium i transaksjoner at de når områder flere tusen kilometer nord for de naturlige ravavsettinger? For det første representerer de objekter til personlig utsmykking. I tradisjonelle samfunn utgjør ulike former for smykker og perler den vanligste kategorien objekter i bytte- og transaksjonssystemer. I følge David Graeber skal årsaken til dette sees i sammenheng med disse objektenes synlighet, deres kommunikative egenskaper og evne til fremvisning (Graeber 1996). I tillegg viser han til en rekke egenskaper med perler i seg selv som gjør at de er spesielt velfungerende som byttemedium. De er bestandige, de er små og dermed også lett transportable. Ofte inngår perlene i større smykker. Der har de den vesentlige fordelene fremfor andre bytteobjekter at de kan oppdeles i mindre enheter, noe som igjen øker potensialet for mobilitet og gir en større distribusjonsradius (*ibid*:13).

Biografi og utveksling

I denne sammenhengen er det relevant å trekke inn Marcel Mauss' kommentarer vedrørende verdien til objekter i byttesystemer (Mauss 1990). Verdien til objektet begrenses ikke til objektet i seg selv, men også til de relasjoner det inngår i. Et klassisk eksempel er Mauss drøfting av Malinowskis utlegninger om kularingene. Som objekter er smykkene som inngår i trobriandernes kularing relativt like, men deres verdi og attraksjon varierer avhengig av de relasjoner de enkelte smykker kan vise tilbake til. I bytterelasjoner gjennomgår objektene hele tiden transformasjoner, og disse transformasjonene skaper gjensidige bånd mellom menneske og objekt. Verdien knyttes følgelig til objektets livshistorier; dets biografi. Bytte innebærer således en biografisering der gjenstandene som har sirkulert lengst, og over størst områder, blir tilskrevet flest lag av mening og følgelig også størst verdi. Det er i denne sammenhengen verd å merke seg at biografiseringer av gjenstander ikke er begrenset til objekter i formaliserte gavebyttene. Både objekter som har blitt utvekslet på annet vis, men også gjenstander som har trådd ut av nettverkene kan oppnå tilsvarende biografisering og føre til etableringen av tilsvarende bånd mellom individer og gjenstander (Humphrey & Hugh-Jones 1992; Strathern 1992).

Ravperlene fra Finnmark har blitt distribuert over svært store avstander noe som har innebåret mange utvekslingssekvenser. De har trolig opparbeidet stor biografisk betydning og symbolsk verdi. Kanskje har de inngått som mindre deler av større smykker som siden har gjennomgått en rekke fragmenteringer og rekontekstualiseringer gjennom byttesekvensene. De enkelte bestanddelene kan dermed fremdeles ha båret med seg lag av den opprinnelige symbolske verdien til smykket. De kan også ha inngått som elementer i andre smykker eller i kombinasjon med øvrige utsmykkingsobjekter, og dermed inngått i stadig tettere og overlappende hybridiserte meningsnettverk.

Sosialt miljø 4000 f.kr.

Utover selve byttesekvensenes betydning har Arjun Appadurai rettet søkelyset mot at like så essensielt for verdifastsettelsen er selve objektets evne til "performance" eller fremvisning i et sosialt miljø (Appadurai 1986). Det vises til at sirkulasjonen av objekter antyder hvilke verdier som er dominerende i et samfunn (Appadurai 1986:3). Med dette som utgangspunkt vil jeg se nærmere på hvilket sosialt miljø ravperlene i Finnmark opptrer innenfor.

I steinalderssamfunnene i Nord-Europa ser det ut som om tidspunktet rundt 4000 f.Kr. markerer store strukturelle endringer i økonomi, ideologi og sosial struktur. Boplassene blir mer omfangsrike, og det anlegges langt flere, og mer solide hus, enn tidligere. Kulturlagsakkumulasjonen synes også å tilta, og rundt på boplassområdene avsettes det store mengder skjorbrente stein. Alt dette tas til inntekt for en dreining fra en mobil til en mer sedentær sosial struktur (Olsen 1994:82-84; Baudou 1995:61; Hesjedal *et al.* 1996:205-209; Lundberg 1997:168-169; Pesonen 2002:29-31; Nunez & Okkonen 2005). Flere har påpekt at den økte bofastheten må ha medført press mot økt sosial og økonomisk kompleksitet.

Rav, perler, utsmykking og personlig identitet

Overgangen fra en mobil til en mer sedentær struktur må ha krevd endringer i ideologi, normer og regler og medført forandringer i sosial struktur og personlig autonomi. Dette har trolig implisert økende behov for ulike former for sosial kontroll for å definere så vel individer (kjønn, alder, status) som sosiale grenser, territorier og delte verdier. I en slik situasjon vil klesdrakt og kroppsdekorasjon ofte være et viktig medium for å definere nye sosiale identiteter, i tillegg til at de også skaper en arena for personlige uttrykk (se Yates 1993; Fowler 2004). Det er velkjent innefor antropologisk forskning at klær og draktsutsmykking brukes til å uttrykke sosial identitet (Graeber 1996: 6; Fowler 2004). Ravperlene kan nettopp være med på å vise som Goffmann (1971) i *The presentation of the self in everyday life* at man når et nytt nivå av kompleksitet og vektlegging i dette tidsrommet (se Wright & Garrard 2002).

Det er i denne sammenhengen også relevant å trekke inn en rekke aspekter ved ravet i seg selv. Jacqueline Taffinder har drøftet ulike smykkerformer og andre symboladede objekter i 93 ulike etnografisk beskrevne samfunn (Taffinder 1998, 2001). Hun drøfter bl.a. den sosiale funksjonen til objektene og det råmateriale de er laget av. Ikke overraskende var det en klar korrelasjon mellom objekter som anvendes for å legitimere maktposisjoner og "eksotiske råstoff".

Rav innehar dessuten en rekke ulike egenskaper som kan knyttes til magi som inngår i rituelle sammenhenger og har vært tillagt helbredende egenskaper i nord-europeisk folketro (Faber *et al.* 2000:96-100; ; Ramstad 2002; Magnus 2003:133-136). Det oppstår statisk elektrisitet når man gnir ravstykker mot noe, rav flyter i vann, i enkelte ravbiter er det innkapslet innsekter og det er verdt å merke seg at rav brenner samtidig som det avgir en sterk kvaelukt. Rav kan altså være et "multivokalt symbol" (Turner 1967) som kan brukes på en rekke ulike nivåer og i ulike sammenhenger.

Det at ravperlene viser tilbake til en rekke symbolske sammenhenger har trolig å gjøre med ravets egenskaper. Også den komplekse biografien som kan være bundet opp i perlene gjør at de kan vise et videre repertoar av mening enn andre materielle ytringer. Nettopp derfor vil ravperlene være spesielt velegnede medium for å uttrykke ikke-verbale budskap vedrørende individers sosiale posisjon. Slike materielle medium vil ha vært spesielt viktige i et kulturelt miljø som utsettes for endring og interne spenninger lik dem vi ser i Nord-Skandinavia rundt

4000 f.Kr. Vi skal derfor se nærmere på hvordan ravperler som medium gjennomgår en rekke endringer i dette tidsrommet.

Mesolittisk versus neolittisk rav

Lars Larsson har vist til en interessant strukturell forskjell mellom mesolittisk og neolittisk rav. I mesolitikum er ravidistribusjonen avgrenset til nærområdene rundt naturlige avsetninger i Sør-Skandinavia hvor kvantiteten er lav. Ravet brukes på en naturalistisk måte. Små biter anvendes i den form de er funnet på strendene, bearbeidingen er minimal og de perforeres på tilsvarende vis som perler av ubehandlede dyretenner. I de tilfeller der en velger mer omfattende bearbeiding omformes bitene til å representere velkjente dyr (Larsson 2001:68). Kvantitativt skjer det rundt 4000 f.Kr. en eksplosjon i bruken av rav. Fra starten av er ravet integrert i overregionale utvekslingssystemer. Formvariasjonen er svært stor, men i kontrast til mesolitikum gjennomgår ravet nå en total transformasjon i stilistiske former som ikke minner om, men isteden kontrasterer, naturen. Iveren etter å produsere rav i standardiserte former i store kvanta, samt kontrasteringen til natur, tar Larsson til inntekt for at de neolittiske ravornamentene viser til radikalt forskjellige identitetskonsepter enn i mesolitikum (*ibid*:69). Flere har påpekt at naturen virker som en bakenforliggende mental og ideologisk referanse i de mesolittiske samfunnene mens en fra starten av neolitikum ser konturene av et prosjekt som innebærer en kontrastering eller antitese til naturen. Jordbruket innebærer således en temning og beseiring av naturen som gir seg utslag på en rekke sosioøkonomiske, symbolske og ideologiske områder. Det kan imidlertid synes som om tilsvarende materielle og ideologiske endringer også finner sted i løpet av det 5. årtusen i Nord-Europa, også i de områder der en begynnende neolittisering *ikke* finner sted (Sml. Hodder 1990; Bradley 1997:15-16; Larsson 2001).

Det er mulig å argumentere for at den samme prosessen kommer til uttrykk i smykker og perler anbrakt i graver i Baltikum og Vest-Russland. Før det 4. årtusen nedlegges smykker bestående av ubehandlede beinperler og tenner. Etter det 4. årtusen introduseres slipte ravperler samtidig som antallet perler i bein går tilsvarende ned (Zagorska 2001:121; Zagorska & Lõugas 2003:241). I denne sammenhengen kan det også vises til at det er dokumentert en rekke rør- og knappeformede perler samt anheng av skjell og bein fra yngre steinalder i Nord-Norge som enten ser ut til å etterligne ”abstrakte former av rav” eller som er bearbeidet på en slik måte at de naturlige trekkene fremstår som mer eller mindre skjulte (se illustrasjoner i Gjessing 1942:Fig. 202; Simonsen 1961:Fig. 131,132 og 144; Utne 1973: Fig. 52).

Tilkomst av skifer og personifisering

Er det så mulig å spore materielle endringer på Nordkalotten av samme karakter som ravobjektene gjennomgår i Sør-Skandinavia og Baltikum? En mulig parallell er overgangen fra tilhugde objekter i eldre steinalder til den dominerende stilling slipte skiferobjekter får fra og med periode II av yngre steinalder (Olsen 1994:54; Hesjedal *et al.* 1996:162, 188). Skiferobjekter fra Nord-Skandinavia er på tilsvarende måte som ravperlene distribuert i en skala og et omfang som mangler paralleller i periodene før. Tveeggede kniver og prosjektiler er gjenfunnet i Sør-Sverige, Sør-Norge og Finland (Søborg 1986; Taffinder 1998; Ramstad 1999; Nunez & Okkonen 2005). Dette er regioner opptil flere tusen kilometer sør for de tilgjengelige avsetningene med skifer i nord. Det som karakteriserer skiferobjektene er at alle naturlige overflater slipes bort. Dermed skapes det plastiske former uten direkte referanse til objekter i naturen. Det er imidlertid dokumentert svært komplekse og tvetydige dyreformer

i en rekke av knivene (Ramstad 1999:80; se også Gjessing 1945:274-280; Sognnes 1996; Ramstad 2000:80). Knivene som har inngått i overregionale utvekslingssystemer, og som er gjenfunnet i sør, er av varianter som har en rekke ”ornamentale” og tekniske finesser, og svært mange bærer ikke preg av bruk (Søborg 1986:329-333; Ramstad 1999:80-82).

Tilkomsten av skiferobjektene synes dermed på mange måter å gjenspeile de endringsprosesser som Larsson postulerer gjennom ravobjektene i Sør-Skandinavia. Nettopp det å omforme noe gjennom sliping åpner for et uendelig antall former og variasjoner. Den plastiske skiferen er langt mer manipulerbar enn andre råstoff. Dermed har skiferen potensial til å uttrykke en rekke signaler, kanskje til og med motstridende signaler, vedrørende sosial status, kjønn, og identitet enn de tilhugde prosjektilene og knivene i mesolitikum. Dette er også med på forklare hvorfor disse skiferobjektene var ansett som attraktive i tidligneolittiske samfunn langt sør i Skandinavia.

Graver

Helena Knutsson viser til at i fangstsamfunn som er blitt mer sedentære er det tegn på økt ritualisering i og ved gravene (Knutsson 1995). Gravskikken kan ha blitt brukt både for å maskere og for å uttrykke den økte fokuseringen på individ og individualiseringen som økt bofasthet innebærer. Det har tidligere vært vist til at det er en relasjon mellom begravelser og ravperler i Finland, Baltikum og Vest-Russland. Dette ser også ut til å være tilfelle for flere av ravfunnene fra Melkøya (Fig. 8). Byggingen av lave røyser er i denne sammenhengen

Figur 8. Mulig gravrøys. Struktur 7 Sundfjæra, etter snitting. Under, den tønneformede perla som ble funnet i røyssmassene. Foto: Ravperle ved A. Igçagic, Tromsø Museum, røys ved Melkøya-prosjektet, Tromsø Museum, Universitetet i Tromsø.

interessant da de nettopp ser ut til reflektere en ny og mer direkte fokus på individ og personlig identitet (Olsen 1994:82-84).

At perler deponeres sammen med den avdøde kan selvsagt ha en rekke ulike forklaringer, men jeg vil her vise spesielt til hvordan ravperlene ser ut til å kunne knyttes til etableringen av nye strukturelle relasjoner mellom personer og objekt, mennesker og materiell kultur. Dette kan blant annet knyttes til hvordan de ”performative” kvalitetene til ravperlene kan ha en virkning der mennesker og objekt knyttes opp i hverandre på en slik måte at de blir uatskillelige (Weiner 1985:219). Dersom ravet har inngått som smykke eller draktutsmykking kan det etter hvert ha utviklet seg intime bånd mellom eier og smykke. Både i en mer offentlig og i en personlig sfære er det mulig å se for seg at ravperlene etter hvert vil ha båret svært mye av eierens personlighet i seg. I slike sammenhenger går ofte objekter over til affeksjonsgjenstander og arvestykker. En mulighet er at objektet oppnår en så fortettet symbolsk betydning at perlene gikk over til det som Anette Weiner omtaler som ”inalienable possessions” eller uavhendelige objekter der det ikke lengre er noen enkel dikotomi mellom personen og gjenstanden (1985, 1994). Som vi skal se kan dette også sees i sammenheng med et større prosjekt der person, ting og den øvrige materielle verden knyttes sammen i et stadig tettere biografisk nettverk.

Boplass og materialitet

Boplassområdene er synonymt med de stedene der menneskene tilbrakte det meste av sin tid (Pollard 2000). Følgelig har boplassen en helt sentral rolle i strukturering og restrukturering av individ og samfunn. Som vi har sett er det i hele nordområdene postulert en økt fokus mot sedentære strukturer i løpet av det 5. årtusen f.Kr. Den materielle konsekvensen av dette er arkeologisk ettersporbart i form av flere og mer solide hus enn tidligere, omfattende deponeringer av skjørbrente stein og etableringer av mektige møddinger som kan ha en brukstid som spenner over atskillige generasjoner (Fig. 1). Kontrastene til det naturlige miljøet ville dermed framstå som langt tydeligere enn tidligere (jfr. Schanche 1994:210-221). Dette har trolig også medført etableringen av nye relasjoner mellom det stedet menneskene hadde sitt daglige virke og de materielle følgene av dette.

I de daglige rutinemessige aktivitetene på boplassområdene har både det bygde miljøet og rituelt deponerte objekter og graver inngått i struktureringen av mennesker og individ. Røysene og boplassgravene viser at sosialt og personlig minne ikke bare er knyttet til objekter som ravperler og individer, men også til fysiske strukturer på boplassene. Gjennom deres felles deponering i graver er det videre mulig å se for seg at ravperlene og personers biografi ble sterkt knyttet og bundet opp til de stedene der de var mest intimt forbundet (Pollard 2000). På boplassene har dermed materielle strukturer, biografi og forfedre smeltet sammen til et større hele. Denne materialiteten har skapt nye og endrede vilkår for relasjonene mellom mennesker, objekter, steder og materielle strukturer på boplassene.

Konklusjon

Den kronologiske dimensjonen til ravfunnene fra Finnmark er interessant. De viser en stor grad av samtidighet og kan alle plasseres tidlig i periode II av yngre steinalder i de lokale kronologiske rammeverkene, og bør regnes som en horisontmarkør for perioden. Selv om ravfunnene utgjør en liten kildekategori kan de likevel bidra med en ny forståelse knyttet til endring og sosiale prosesser rundt 4000 f.Kr. over hele Nordkalotten. Disse overregionale prosessene er i liten grad fanget opp i de lokale nordnorske fortolkningsrammeverkene. Her har

debatten i større grad fokusert på fastsettelsen av overgangen mellom eldre (fase III) og yngre steinalder (fase I) (Hesjedal *et al.* 1996:186-188; Skandfer 2003:212-218, 2005). Ravperlene og de kontekstene de inngår i viser med all tydelighet at klare endringer skjer samtidig over store områder. Årsaken til at disse i så liten grad er fanget opp tidligere henger trolig sammen med at periode II er betraktet som nærmest en fortsettelse av periode I.

Ravfunnene kan relateres til etableringen av de utvekslingssystemer og kommunikasjonssystemer som dekket svært omfattende områder. Sammenlignet med situasjonen før 4000 f.Kr. er det ikke lett å se konturene av utvekslingssystemer for "symbols of excellence" (Clarke 1986) tilsvarende ravobjektene. Ravgjenstandene settes i sammenheng med et mer subjektorientert samfunn. Det er svært problematisk å tilskrive disse endringene til relasjoner med tidligneolittiske samfunn 2-3000 km sør for polarsirkelen. Endringsprosessene som synes å finne sted over hele Nordkalotten er en sterk påminnelse om at begynnende jordbruk verken er en "forutsetning eller attributt ved sosial kompleksitet" (jfr. Bender 1989). I et bredere geografisk perspektiv kan disse "nordlige gravfunnene" bidra med alternative måter å belyse karakteren og innholdet i strukturelle endringer som skjer over store deler av Skandinavia og Nord-Europa rundt 4000 f. Kr. I et slikt bredt anlagt perspektiv er disse funnene også med på å utfordre selve det evolusjonistiske og sosioøkonomiske tankegodset som gjerne relateres til overgangen fra mesolitikum til neolitikum. Endringene må isteden relateres til interne prosesser i de eldre samfunnene enn gjennom neo-evolusjonistiske modeller der mennesker og samfunn relateres til verden ut fra rent økonomiske perspektiv (Gosden 1994:86).

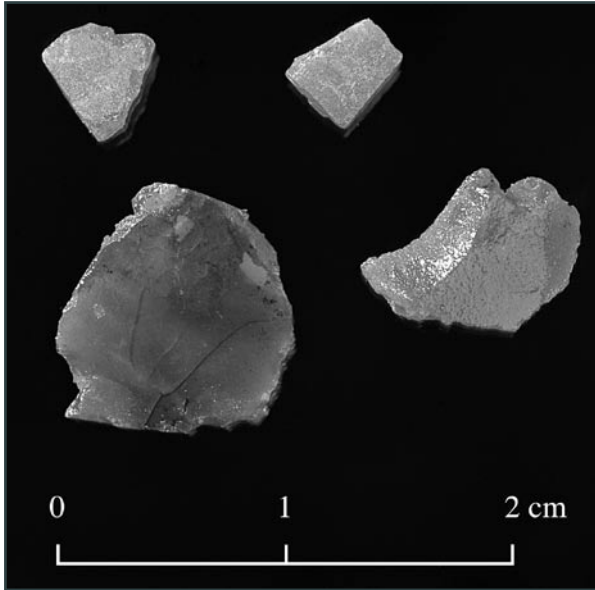
Ravperlene reflekterer en ny rolle for personlig utsmykking knyttet til etableringen av nye relasjoner mellom personlig identitet og materielle objekter. Som vi har sett uttrykkes disse endringene i en rekke ulike medier som alle synes å reflektere samfunn som i økende grad var opptatt av utskilling av personlige roller, identitet og individualitet. Dette ser til å gi utslag på flere områder, men et felles trekk synes å gå igjen. Fra slutten av det 5. årtusen ser materielle ytringer ut til å anta former og monumentaliteter som skaper en større distanse enn tidligere mellom formene i naturverdenen og den menneskeskapte verden av objekter og bygd miljø. Dette kan være konturene av et større materielt prosjekt der mennesker, materiell kultur og sted inngikk i stadig mer intime og komplekse og overlappende biografiske nettverk.

Epilog

Som nevnt innledningsvis har rav vært behandlet som en indikator på endrede økonomiske og ideologiske forhold i steinalderen. En har i mindre grad vært interessert i egenskaper med rav og smykker *i seg selv* og den informasjonen disse kan bidra med (Olsen 2003:87). Jeg mener at en dermed har gått glipp av en helt avgjørende innsikt som kan bidra med en dypere forståelse av de prosesser og endringer som er foreslått i denne artikkelen.

Dateringene av ravfunnene i Sundfjæra tyder på at de er deponert i et svært avgrenset tidsrom, kanskje bare i løpet av noen få generasjoner. Til en viss grad ser dette også ut til å kunne gjelde de fleste av ravfunnene fra Finnmark. Kontekstene fra Lilleberget i Nord-Sverige ser også ut til å høre hjemme i det samme tidsrommet. En nærliggende måte å forklare dette på er at de alle kom fra et *begrenset* antall smykker som ble distribuert rundt 4000 f.Kr. i de nordligste delene av Skandinavia. Dersom perlene ble knyttet til affeksjon kan de ha blitt konvertert til arvegods og har dermed gjennomgått utvidete biografier gjennom lokale nettverk. En implikasjon av dette vil derfor være at utvekslingsrelasjoner der rav har inngått har vært et mer sjeldent fenomen enn en først skulle tro (jfr. Woodward 2002:1046).

En kan heller ikke utelukke at perlene i seg selv har blitt delt opp eller splittet og beholdt som relikvier på lokale nivå (*ibid*). Perler eller mindre fragmenter kan ha unndratt seg bytte eller deponering i grav- eller offerkontekster. Disse kan gjerne ha gjennomgått ytterligere fragmenteringer og øvrige former for dekontekstualiseringer lokalt. Dette kan være med på å forklare brenning av rav i Normannsvika flere hundre år etter at et viden kjent ravsmykke ankom Sundfjæra på den andre siden av den lille øya (Fig. 9).

Figur 9. Brente ravfragmenter fra Normannsvika. Foto: A. Igčagic, Tromsø Museum, Universitet i Tromsø.

Summary

The Stone Age amber from Finnmark, Northern Norway, consists of a limited number of artefacts. However, it is argued here that they contribute to a deeper understanding of social processes connected to social changes around 4000 B.C. in northernmost Scandinavia. They can be related to the rise of exchange systems and long distance lines of communication that were established during this period. The beads also reflect a new role of personal adornment linked to the establishment of ways of thinking of social identities, objects and the material world.

Litteratur

- Andreassen, R.L. 1985. *Yngre steinalder på Sørøy. Økonomi og samfunn 4000-1000 f.Kr.* Upublisert magistergradsavhandling i arkeologi, Universitetet i Tromsø.
- Appadurai, A. 1986. *The Social Life of Things. Commodities in Cultural Perspective.* Cambridge University Press, Cambridge.
- Baudou, E. 1995. *Norrlands forntid – ett historisk perspektiv.* Umeå.
- Bender, B. 1989. The roots of inequality. I: Miller, D., Rowlands, M. & Tilley, C. (red.) *Domination and Resistance:* 83-95. London.
- Bērziņš, V. 2003. Amberworking as a Specialist Occupation at the Sārņate Neolithic Site, Latvia. I: Beck, C.w., Loze, I.B. & Todd J.M. (red.) *Amber in Archaeology. Proceedings of the fourth international conference on amber in archaeology, Talsi, 2001:* 34-47. Institute of the History of Latvia Publishers.

- Bjørn, A. 1921. Træk ved Søndmørs stenalder. *Bergen Museums Årbok 1919-1920*. 3. hefte, Historisk antikvarisk række: 1-85.
- Bradley, R. 1997. Domestication as a state of mind. I: van Gijn, A. & Zvelebil, M. (red.) *Ideology and social structure of stone age communities in Europe. *Analecta praehistorica Leidensia* 29*: 13-17.
- Brøgger, A. 1909. *Den arktiske stenalderen i Norge*. Vidensk. Selskabs skrifter II, Hist. Filos. Kl. No. 1. Christiania.
- Clarke, G. 1986. *Symbols of excellence. Precious materials as expression of status*. Cambridge.
- Faber, O., Frandsen, L.B. & Ploug, M. 2000. *Rav*. Ravnuseet, Varde.
- Fowler, C. *The Archaeology of Personhood. An Anthropological Approach*. London.
- Färjæ, A. & Wikström, C. 1997. En sälidol från Överkalix. I: Åkerlund, A., Berg, H., Nordbladh, J. & Taffinder, J. (red.) Till Gunborg. Arkeologiska samtal. *Stockholm Archaeological Reports* 33: 291-302.
- Gjessing, G. 1942. *Yngre steinalder i Nord-Norge*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning, serie B Skrifter XXXIX. Oslo.
- Gjessing G. 1945. *Norges steinalder*. Oslo.
- Graeber, D. 1996. Beads and Money: Notes toward a Theory of Wealth and Power. *American Ethnologist* 23: 4-24.
- Goffman, E. 1971. *The Presentation of Self in Everyday Life*. Harmondsworth.
- Gosden, C. 1994. *Social Being and Time*. Oxford.
- Halinen, P. 1999. Burial Practices and the Structure of Societies during the Stone Age in Finland. I: Huurre, M. (red.) *Dig it all. Papers dedicated to Ari Siiriäinen*: 173-179. The Finnish Antiquarian Society & The Archaeological Society of Finland. Helsinki.
- Halen, O. 1994. Sedentariness during the Stone Age of Northern Sweden in the Light of the Alträske Site, c. 5000 BC, and the Comb Ware Site Lillberget, c. 3900 BC. Source critical problems of representativity in archaeology. *Acta Archaeologica Lundensia Series in 4°*, No. 20. Lund.
- Hodder, I. 1990. *The domestication of Europe*. Oxford.
- Holberg, E. 2000. *Klokkebeckerkulturens symboler. Senneolitikum i Rogaland og Nordland sør for polarsirkelen*. Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi, Universitetet i Bergen.
- Helskog, E.T. 1983. The Iversfjord Locality. A study of Behavioural Patterning during the Late Stone Age of Finnmark, North Norway. *Tromsø Museums Skrifter* vol. XIX.
- Helskog, K. 1974. Two tests of the prehistoric cultural chronology of Varanger. *Norwegian Archaeological Review* 7(2): 97-103.
- Helskog, K. 1980. The chronology of the Younger Stone Age in Varanger, North Norway. *Norwegian Archaeological Review* 13(1): 47-54.
- Hesjedal, A., Damm, C., Olsen B. & Storli, I. 1996. Arkeologi på Slettnes. Dokumentasjon av 11.000 års bosetning. *Tromsø Museums Skrifter* XXVI.
- Henriksen, S. 2003. *Steinaldergravene i Finnmark. Ei metodisk tilnærming for tolkning av gravskikk og religiøse oppfatninger*. Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi, Universitetet i Tromsø.
- Humphrey, C. & Hugh-Jones, S. 1992. Introduction: Barter, exchange and value. I: Humphrey, C. & Hugh-Jones, S. (red.) *Barter, exchange and value. An anthropological approach*: 1-20. Cambridge.
- Kleiva, Ø. 1996. *Frå det sosiale livet til tinga. Seinneolitikum på Ytre Søre Sunnmøre*. Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi, Universitetet i Bergen.
- Knutsson, H. 1995. Slutvandret? Aspekter på overgangen från rörlig til bofast tilvaro. *Aun* 20. Uppsala.
- Larje, R. & Johansson, B. 1997. En inhållsrik neolitisk spädbarnsgrav från Ajvide på Gotland. I: Åkerlund, A., Berg, H., Nordbladh, J. & Taffinder, J. (red.) Till Gunborg. Arkeologiska samtal. *Stockholm Archaeological Reports* 33: 207-221.
- Larsson, M. & Olsson, E. 1997. Regionalt och interregionalt. Stenåldersundersökningar i Syd- och Mellansverige. *Riksantikvarieämbetet Skrifter* 23.
- Larsson, L. 2001. The sun from the sea – Amber in the Mesolithic and Neolithic of Southern Scandinavia. I: Butrimas, A. (red.) *Baltic Amber. Baltic Amber in Natural Sciences, Archaeology and Applied Arts. Acta Academiae Artium Vilnensis* 22: 65-75.
- Loze, I. 2001. Some aspects of research on Middle Neolithic amber in the Lake Lubāns Depression. I: Butrimas, A. (red.) *Baltic Amber. Baltic Amber in Natural Sciences, Archaeology and Applied Arts. Acta Academiae Artium Vilnensis* 22: 125-134.
- Lundberg, Å. 1997. Vinterbyar, ett bandsamhälles territorier i Norrlands inland, 4500-2500 f.Kr. *Studia Archaeologica Universitatis Umensis* 8, Umeå.

- Lødøen, T.K. 1993. Et gravfunn fra sein steinalder *Arkeo* 2: 4-7.
- Magnus, B. 2003. The importance of amber in the Viking Age Period in the Nordic countries. I: Butrimas, A. (red.) *Baltic Amber. Baltic Amber in Natural Sciences, Archaeology and Applied Arts. Acta Academiae Artium Vilnensis* 22: 126-139.
- Mandt, G. 1988. Gudene til ære. Om miljøet rundt offerfunnene på Bergsøy i Sunnmørs-leia. I: Indrelid, S., Kaland, S. & Solberg, B. (red.) *Festskrift til Anders Hagen. Arkeologiske Skrifter* 4: 262-276. Universitetet i Bergen.
- Mandt, G. 1991. *Vestnorske ristninger i tid og rom*. Upublisert doktorgradsavhandling i arkeologi, Universitetet i Bergen.
- Mauss, M. 1990 (1950). *The Gift. The form and reason for exchange in archaic societies*. London.
- Núñez, M. & Okkonen, J. 2005. Humanizing of North Ostrobothnian landscapes during the 4th and 3rd millennia BC. *Journal of Nordic Archaeological Science* 15: 25-38.
- Oshibkina, S.V. 2001. Amber in the Neolithic and Aenolithic of European Russia. I: Butrimas, A. (red.) *Baltic Amber. Baltic Amber in Natural Sciences, Archaeology and Applied Arts. Acta Academiae Artium Vilnensis* 22: 135-144.
- Olsen, B. 1994. *Bosetning og samfunn i Finnmarks forhistorie*. Oslo.
- Olsen, B. 2003. Material Culture after Text. Re-membering Things. *Norwegian Archaeological Review* 36(2): 87-194.
- Pesonen, P. 1997. Stenåldersboplatserna i Kittilå kyrkby i Lappland. *Finska Fornminnesföreningen. Finskt Museum* 1994: 5-26.
- Pesonen, P. 2002. Semisubterranean Houses in Finland – A Review. I: Ranta, H. (red.) *Huts and houses. Stone Age and Early Metal Age Buildings in Finland*: 9-41.
- Pollard, J. 2000. Ancestral Places in the Mesolithic landscape. I: Conneller, C. (red.) *New Approaches to the Palaeolithic and Mesolithic. Archaeological Review from Cambridge* 17(1): 123-138.
- Ramstad 1999. *Brytinga mellom nord og sør. En faghistorisk og lokalkronologisk studie over Møre i yngre steinalder*. Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi, Universitetet i Bergen.
- Ramstad, M. 2000. Veideristningene på Møre. Teori, kronologi og dateringsmetoder. *Viking*: 51-87.
- Ramstad, M. 2002. Ravfunna på Melkøya – spor etter ritualer og døde kult i steinalderen. *Ottar* 243: 32-40.
- Ramstad, M. 2003. De levende døde. Ravfunn og døde kult på Melkøya i steinalderen. *Ottar* 248: 57-63.
- Ramstad, M., Hesjedal, A. & Niemi, R.A. 2005. The Melkøya project: maritime hunter-fisher islands settlements and the use of space through 11 000 years on Melkøya, Arctic Norway. *Antiquity* 79 (304), <http://antiquity.ac.uk/ProjGall/ramstad/index.html>.
- Rimatiene, R. 2001. Die Bernsteinzeugnisse von Šventoji. I: Butrimas, A. (red.) *Baltic Amber. Baltic Amber in Natural Sciences, Archaeology and Applied Arts. Acta Academiae Artium Vilnensis* 22: 87-98.
- Schanche, K. 1989. Nye funn fra yngre steinalder i Varanger. *Viking* LII: 53-71.
- Schanche, K. 1994. *Gressbakkentuftene i Varanger. Boliger og sosial struktur rundt 2000 f.Kr.* Dr. art. avhandling i arkeologi, Universitetet i Tromsø.
- Shennan, S. 1982. Exchange and ranking: the role of amber in the earlier Bronze Age of Europe. I: Renfrew, C. & Shennan, S. (red.) *Ranking, resource and exchange. Aspects of the archaeology of early European society*: 33-45. Cambridge.
- Simonsen, P. 1956. Nye funn av stenaldersbopladser i Troms. *Acta Borealia. B Humaniora*, No. 4. Tromsø.
- Simonsen, P. 1961. Varangerfunnene II. *Tromsø Museums skrifter* VII:2.
- Simonsen, P. 1975. *Veidemenn på Nordkalotten*, hefte 1 og 2. Stensilserie B, 1-2, ISV, Universitetet i Tromsø.
- Skandfer, M. 2003. *Tidlig, nordlig kamkeramikk: typologi, kronologi, kultur*. Dr.art. avhandling i arkeologi, Universitetet i Tromsø.
- Skandfer, M. 2005. Fra eldre til yngre steinalder? Kronologiske og begrepsmessige utfordringer sett fra Nord-Norge. *Primitive tider* 8: 97-127.
- Sognnes, K. 1996. Dyresymbolikk i midt-norsk yngre steinalder. *Viking* LIX: 25-44.
- Søborg, H.C. 1986. *Skiferkniver sør for polarsirkelen i Norge. En analyse av attributter, typer og geografisk fordeling med bakgrunn i det fennoskandinaviske skiferkompleks*. Upublisert mag.art. avhandling i arkeologi, Universitetet i Bergen.

- Strathern, M. 1992. Qualified value: the perspective of gift exchange. I: Humphrey, C. & Hugh-Jones, S. (red.) *Barter, exchange and value. An anthropological approach*: 169-191.
- Taffinder, J. 1998. The allure of the exotic. The social use of non-local raw materials in the Stone Age in Sweden. *Aun* 25, Uppsala.
- Taffinder, J. 2001. Stone Age gold. I: Butrimas, A. (red.) Baltic Amber. Baltic Amber in Natural Sciences, Archaeology and Applied Arts. *Acta Academiae Artium Vilnensis* 22: 99-107.
- Thommesen, T. 1994. Fatima-prosjektet. Arkeologiske undersøkelser i Kåfjord og på Magerøya, Nordkapp kommune. *Tromura*, kulturhistorie nr 27, Tromsø Museums rapportserie, Universitetet i Tromsø.
- Torvinen, M. 1978. Liedon Kukkarkosken kivikautinen in Lieto (the Stone Age Cemetery at Kukkarkoski in Lieto). *Suomen Museo*: 37-80.
- Turner, V. 1967. *The forest of symbols: Aspects of Ndembu Ritual*. Cornell.
- Utne, A. 1973. *En veidekulturs boplass i Lofoten. Storbåthallaren ved Nappstraumen*. Upublisert magistergradsavhandling i arkeologi, Universitetet i Tromsø.
- Wright, K. & Garrard, A. 2003. Social identities and the expansion of stone bead-making in Neolithic Western Asia: new evidence from Jordan. *Antiquity* 77(296): 267-283.
- Weiner, A.B. 1985. Inalienable Wealth. *American Ethnologist* 12(2): 210-227.
- Weiner, A.B. 1994. Cultural Difference and the Density of Objects. *American Ethnologist* 21(2): 391-403.
- Woodward, A. 2002. Beads and beakers: heirlooms and relics in the British Early Bronze Age. *Antiquity* 76(294): 1040-1047.
- Yates, T. 1993. Frameworks for an archaeology of the body. I: Tilley, C. (red.) *Interpretative Archaeology*: 31-72. Oxford.
- Zagorska, I. 1997. Begravningsritual på Zvenjeki-grävfeltet. I: Åkerlund, A., Berg, H., Nordbladh, J. & Taffinder, J. (red). Till Gunborg. Arkeologiska samtal. *Stockholm Archaeological Reports* 33: 435-440.
- Zagorska, I. 2001. Amber in the graves of Zvenjeki burial ground. I: Butrimas, A. (red.) Baltic Amber. Baltic Amber in Natural Sciences, Archaeology and Applied Arts. *Acta Academiae Artium Vilnensis* 22: 109-124.
- Zagorska, I. & Lõugas, L. 2003. The Tooth Pendant Head-Dresses of Zvenjeki Cemetery. I: Lang, V. (red.) De Temporibus Antiquissimis Ad Honorem Lembit Jaanits. *Research into Ancient times* 8: 223-244. Tallin.
- Zimina, A. 2001. Amber decorations from the Valdai Lake region burial grounds. I: Butrimas, A. (red.) Baltic Amber. Baltic Amber in Natural Sciences, Archaeology and Applied Arts. *Acta Academiae Artium Vilnensis* 22: 145-148.
- Østmo, E. 1984. Aue. Noen inntrykk fra en mellomneolittisk kystboplass i Vestfold. *Viking* XLVII: 42-65.
- Østmo, E. 1985. En dysse på Holtenes i Hurum. Nytt lys over østnorsk traktbegegkultur. *Viking* XLVIII: 70-82.
- Rapporter i topografisk arkiv, Tromsø Museum, Universitetet i Tromsø.